

Transformational and therapeutical effects of reading: Reception Theory, psychoanalysis, and empirical studies of reading

Žurić Jakovina, Iva

Source / Izvornik: **Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost, 2020, 52, 115 - 126**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:873935>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



Transformacijsko-terapijski učinci čitanja: teorija recepcije, psihoanaliza i empirijska istraživanja čitanja

UVOD

Ovaj rad problematizira dva pristupa teoriji i praksi čitanja – psihoterapijski i književnoteorijski. Dok je psihoterapijski pristup ciljano sekundaran, a ipak načelno prisutan, u fokusu se nalazi književna teorija, konkretnije teorije koje daju svoj doprinos problematici čitanja. Radom se želi pokazati koji su temeljni mehanizmi djelovanja književnog teksta na čitatelja, odnosno zbog čega čitanje književnih tekstova proizvodi terapijsko-transformacijske učinke. Također je namjera ovoga rada pokazati da postoji mjesto preklapanja između psihoterapijskog i književnoteorijskog pristupa čitanju, te da je to mjesto učinak čitanja. Iz perspektive književne teorije, problematizira se teorija recepcije (Jauss, Iser, 1978) kao književna teorija koja se fokusira na implicitnog čitatelja i na ono što on od teksta očekuje (horizont očekivanja). Teorija čitateljske reakcije (Crosman, 1982/1987; Dillon, 1982/1987) poslužit će kao još jedan korak ka približavanju konkretnom čitatelju i njegovom čitateljskom iskustvu. Potom se rad fokusira na psihološke aspekte teorije čitateljske reakcije, s posebnim naglaskom na psihoanalitičku perspektivu Normana Hollanda. Na kraju, empirijska istraživanja čitanja (Miall, Kuiken, 2002/2004) ukazuju na načine na koje književnost izaziva osjećaje, mentalne slike, kognitivne obrasce, sjećanja, potisnute doživljaje i dr. koji u konačnici potkrepljuju tezu o mogućim terapijskim učincima književnosti. Empirijska analiza čitanja pokazuje se kao nužan element kako bi se dopunio teorijski koncept o utjecaju književnosti na pojedince i njihove živote. Konkretni i definirani učinci čitanja pokazat će se kao metodološki i terminološki alati koje će se nastojati interpretativno usmjeriti prema čitanju kao transformacijsko-terapijskom procesu.

1. TEORIJA RECEPCIJE I KRITIKA ČITATELJEVE REAKCIJE

Književne teorije, konkretnije teorije koje daju svoj doprinos problematici čitanja, postavljaju pitanja o vrlo bitnom, a opet značajno zanemarenom aspektu

književnosti, a to je njezin učinak na čitatelja. Potrebno je jasno istaknuti kako se rad bavi samo trima (književnim) teorijama čitanja – teorijom recepcije, psihoanalitičkom perspektivom teorije čitateljske reakcije i empirijskim istraživanjima čitanja. Iako su se i drugi istaknuti autori bavili problematikom čitanja, primjerice Roland Barthes, Jacques Derrida, Hans Georg Gadamer, iza kojih stoje i različite teorijske pozicije, u radu se svjesno selektivno odabiru oni autori koji jasnije i plodonosnije korespondiraju s temom i to u smislu da se kod njih teorija recepcije i teorija čitateljske reakcije promatraju kao direktni teorijski prethodnici za ovaj rad esencijalnih empirijskih istraživanja čitanja. Zbog toga je potrebno za početak dati kratki prikaz prijelaza koji se zbija u teoriji književnosti – prijelaza koji je zacrtao put k teorijskom pa onda i empirijskom proučavanju čitanja. Ovdje je bitno na to ukazati jer se time jasno može pratiti prijelaz s proučavanja teksta na proučavanje čitanja/ čitatelja, čime se kontekstualizira zaokupljenost proučavanja čitanja u književnoj teoriji.

Tekstom do čitatelja

Raniji pristupi u istraživanju književnosti prvenstveno su se temeljili na proučavanju autora, nakon toga teksta, dok je čitatelj bio skoro u potpunosti zanemaren. Pozitivistički naglasak na proučavanje autora oslanjao se na njegovu biografiju, s posebnim osvrtom na činjenice iz autorova života te istraživanje vremena u kojemu je djelo nastalo. Pozitivizam drži da književni tekst možemo shvatiti tek kada istražimo osobine onih koji ga pišu (Solar, 1997: 275), odnosno kada utvrdimo koje je značenje sam autor naumio upisati u svoje djelo. Nakon pozitivizma, pažnja s autora pomiče se na djelo, za što su osobito zaslužne formalističke teorije i Nova kritika. Prema njihovim pretpostavkama djelo je jedan i jedini izvor značenja, te se ono ne bi trebalo tražiti izvan njega, u kulturalno-povijesnim okolnostima ili u psihologiji autora. Književni tekst je za formaliste samodostatan i zaokružen tekstualnim odnosima i unutrašnjim ustrojstvom djela te je svijet djela autonoman, a svaki vanjski čimbenik, poput konteksta, izlišan je prilikom proučavanja knji-

ževnih tekstova. S obzirom na ovakav ograničeni pogled formalista i Nove kritike, i nije toliko iznenađujuće što se javila nova književna teorija koja se suprotstavila proučavanju djela kao temeljnom cilju znanstvenog pristupa književnosti. Riječ je o teoriji recepcije koja je bila osobito plodonosna 1970-ih godina, prvenstveno na području Njemačke (Maricki, 1978: 8) te koja je svratila pozornost na recepciju čitatelja. Fenomenom recepcije publike ranije su se bavile fenomenologija, hermeneutika i sociologija književnosti, što je vodilo do sve većeg zanimanja za čitateljevu ulogu prilikom interpretacije djela. Osnovna pretpostavka teorije recepcije, tzv. škole iz Konstanza, govori o tome da je književno djelo namijenjeno publici i da se ostvaruje tek u procesu čitanja, što pretpostavlja aktivan i dijaloški odnos između djela i čitatelja. U programskom tekstu teorije recepcije iz 1967. "Književna povijest kao izazov nauci o književnosti" njemački romanist Hans Robert Jauss ističe kako je publika temeljni činitelj prilikom određivanja vrijednosti nekog književnog djela (Jauss, u: Maricki, 1978: 37). Čitatelj je aktivan i u stalnom dijalogu s tekstom kojemu postavlja pitanja te sam daje odgovore na temelju horizonta očekivanja kao povijesnog okvira putem kojeg publika interpretira i daje značenje književnom tekstu. Horizont očekivanja publike mijenja se ako djelo izlazi iz okvira tog horizonta, što se očituje kroz promjenu čitateljevih reakcija. Jaussov pristup je prema tomu povijesni i kolektivni pogled na zajedničke karakteristike cijelih generacija čitatelja.

Korak dalje krenuo je Wolfgang Iser, još jedan predstavnik škole iz Konstanza, koji je u svom tekstu iz 1971. g. "Apelativna struktura tekstova" u 3 koraka pokušao opisati odnos između teksta i čitatelja. Osebnost književnog teksta u odnosu na druge vrste tekstova te učinak djelovanja književnog teksta na čitatelja stupnjevima neodređenosti sadržaj su tih koraka. Razlika između Jaussa i Isera prvenstveno leži u perspektivi kojom oni obuhvaćaju problematiku čitanja. Jaussova perspektiva je povijesne naravi te zahvaća generacije čitatelja, dok Iser čitanje proučava kao individualan čin te se konkretnije bavi odnosom između teksta i čitatelja, zbog čega nam je on ovdje i bitniji. Iser kaže kako stvarnost književnih tekstova nije istovjetna izvanknjiževnoj stvarnosti, što osposobljava književne tekstove za pružanje novih uvida čitateljima u izvanknjiževnu stvarnost (Iser, u: Maricki, 1978: 96). Nemogućnost postojanja supstancijalne identičnosti između književne i izvanknjiževne stvarnosti uzrokuje mjesta neodređenosti u tekstu, čime je čitatelj suočen sa situacijom nerazumijevanja teksta. Ako je u tekstu prisutna velika količina mjesta neodređenosti, onda tekst kreće ka fantastici, a ako je prisutna velika mjera poklapanja sa svijetom izvan teksta, onda tekst kreće smjerom banalnosti, smatra Iser. Čitatelj, da bi mogao nastaviti čitati književni tekst, mora ovladati mjestima neodređenosti, jer je funkcija neodređenosti upravo u tome da postavi čitatelja u aktivnu poziciju stvaranja značenja. No

svijet teksta nije samo različit od svijeta realnih predmeta ("izvanknjiževne stvarnosti"), već i od čitateljevog iskustva. Tomu je tako jer tekst uvijek na drugačiji način opisuje stvarnost, što nas kao čitatelje primorava da ovladamo njime i prilagodimo ga našim dispozicijama. Ako je stvarnost književnog svijeta toliko drugačija od naših iskustava, onda to može dovesti ili do toga da čitatelj prestane čitati takvo djelo jer ga nikako ne uspijeva normalizirati i smanjiti mjesta neodređenosti, ili do toga da čitatelj korigira svoj dotadašnji stav koji je imao o nečemu što djelo obrađuje. U skladu s time Iser kaže kako mi kao čitatelji imamo sklonost da sudjelujemo u fikcionalnim svjetovima, da napustimo vlastite sigurnosti, što u konačnici može dovesti do toga da stječemo nova iskustva o sebi (1978: 114).

Za mjesta neodređenosti Iser kaže kako im je funkcija "da tekst učine prilagodljivim za najindividualnije čitateljske dispozicije" (Iser, u: Maricki, 1978: 99). Prema Iseru, ona proizlaze iz prirode književnog teksta koji nikad nije u potpunosti identičan sa stvarnosti. Čini se kako iz ovoga proizlazi da se normalizacija mjesta neodređenosti svodi na čitateljevu intervenciju u tekst kako bi ga on sebi mogao objasniti i prilagoditi vlastitom mentalnom, iskustvenom, psihičkom i perceptivnom sklopu. Iser u svom tekstu doduše o tome detaljno ne govori, osim što dopušta mogućnost da se promjene u čitatelju zbivaju, jer je on, ako želi nastaviti čitati književno djelo, prisiljen korigirati vlastite stavove (1978: 98). Što točno uključuje Iserova teza o "korigiranju vlastitih stavova" te o "stjecanju novih iskustava o sebi", u tekstu se ne objašnjava. Međutim, ovdje je važno pokazati da je ideja o normalizaciji teksta i korigiranju čitateljevih stavova bliska onome što se zbiva u transfernom odnosu između terapeuta i pacijenta. Transfer se u psihoterapiji zbiva kada pacijent na psihoterapeuta projicira odnos koji je imao sa značajnom osobom iz prošlosti i teži ponovnom uspostavljanju istog odnosa kako bi pokušao ostvariti svoje potrebe.¹ Empirijska potvrda postojanja transfera u svakodnevnom životu pokazuje kako osobe sličnu stvar rade prilikom upoznavanja novih osoba, i to prvenstveno služi kao model učenja i kategoriziranja novih spoznaja o osobama koje upoznaje (Andersen, Cole, 1990; Andersen, Baum, 1994; Andersen, Glassman, Chen, Cole, 1995; Andersen, Berk, 1998). To da se kategoriziranje i klasificiranje, svakodnevnim žargonom nazvano "stavlanje u ladice", zbiva po principu transfera i nije tako čudno, s obzirom da upisivanje iskustva iz prošlosti na nova iskustva služi kao mehanizam lakšeg snalaženja i davanja značenja.

¹ O transferu se najčešće govori unutar psihodinamskih psihoterapija. Dok na generalnoj razini značenja, "označava prijenos čuvstava ili stavova (...) u psihoanalitičkoj terapiji transfer označava prijenos čuvstava, stavova ili oblika ponašanja prvobitno formiranih u odnosu s nekom bliskom osobom (najčešće roditeljem) na terapeuta" (Petz, 1992: 473).

Slično se zbiva i s odnosom između teksta i čitatelja, gdje proces književnog transfera pokazuje vrlo sličnu situaciju. Zbiva se to da činom čitanja čitatelji interagiraju u tekst, jednako kao što tekst usmjerava njihove reakcije i manipulira njihovim očekivanjima. Kao i u psihoterapiji, čitajući književni tekst čitatelji doživljavaju slobodne asocijacije, projektivne reakcije i intenzivno investiranje emocija, o čemu govori teorija književnog transfera.² Teorija književnog transfera gleda na književnost kao na domenu koja je intrinzično povezana s kulturom i psihom te se fokusira na odnos između ta dva polja. Književna produkcija uvijek uključuje i unutarnje psihičko procesiranje i vanjsko oblikovanje kulturnog materijala. Time je i psihičko i kulturno polje transformirano učinkom književnosti (Schwab, 2001). Mjesta neodređenosti bi svakako u tom kontekstu bila "sive zone" gdje je čitatelj suočen s mjestima u tekstu koja su ili otvorena ili ispunjena značenjem stranim čitatelju. Korak dalje u razmišljanju nam može pokazati da je normaliziranje mjesta neodređenosti ispunjeno čitateljevim iskustvima koja su prethodila čitanju. Lijepljenje i upisivanje značenja u tekst prilikom čitanja, svojstvenih čitateljevima "dispozicijama", uvelike podsjeća na proces transfera u psihoterapiji i u svakodnevnom životu. Normalizacija mjesta neodređenosti upisivanjem značenja svojstvenih individualnom čitatelju može se promatrati kao proces sličan procesu prijenosa (transfera) karakteristika koje pacijent pripisuje psihoterapeutu. Iserovo "korigiranje vlastitih stavova" prilikom savladavanja mjesta neodređenosti proces je sličan onome koji se zbiva prilikom prorade transfera u psihoterapiji gdje pacijent uči nove obrasce ponašanja, mišljenja, osjećanja koja su zamijenila ona disfunkcionalna zbog kojih pacijent ima psihičkih poteškoća. Kao što je već naglašeno, teorija recepcije ne bavi se detaljnijom analizom onoga što se zbiva prilikom normalizacije mjesta neodređenosti, kako i na koji način, te koje sadržaje prilikom čitanja čitatelj upisuje u književni tekst. Također detaljnije ne analizira kako čitanje djeluje na individualnog čitatelja, te što se mijenja u njegovoj percepciji, mišljenju, osjećajima, stavovima i dr. prilikom čitanja. Teorija recepcije prvenstveno se bavi idealnim, odnosno (Iserovim)

² Kako književnost oblikuje i transformira živote pojedinaca i kako utječe na doživljaj sebstva? Kako književnost djeluje u prostoru između kulture i sebstva da bi utjecala na stvaranje granica među njima, ujedno generirajući transformaciju sebstva i kulturnu transformaciju? – ova pitanja postavlja Gabriele Schwab, njemačka komparatistica književnosti i autorica članka "Cultural texts and endopsychic scripts" (2001), u kojemu govori o književnom transferu kao poveznici između kulture i psihe. Književni transfer omogućava strukturiranje i redefiniranje psihičkih i kulturalnih elemenata. On stoga nije nepoželjna posljedica analize književnosti. Dapače, spada u temeljne funkcije književnog utjecaja. Za detaljniju analizu psihoterapijskog i književnog transfera upućujemo na neobjavljenu doktorsku disertaciju Ive Žurić Jakovine iz 2013. pod naslovom *Čitanje kao transfer: tekst i kontekst (samo) pomoći u knjigama za samopomoć i psihoterapijskim romanima*.

implicitnim čitateljem kojeg zadani književni tekst pretpostavlja i kojemu je upućen. Takav čitatelj je na neki način produkt samog teksta i on je aktivan samo u granicama koje mu tekst dopušta, zanemarujući procese koji pokreću individualnog čitatelja od krvi i mesa, osobito na njegove psihološke procese. Kritika čitateljske reakcije, kao dio teorije recepcije, s druge će strane, pobliže objasniti otvorena pitanja čitateljske recepcije.

Teorija čitateljske reakcije – psihološki aspekti čitanja

U Sjedinjenim Američkim Državama se, uspooredno s njemačkom školom teorije recepcije iz Konstanz, razvila teorija čitateljske reakcije (*reader-response criticism*) (Biti, 2000: 468). Za razliku od kontinentalnih teoretičara usmjerenih na analizu ideal-tipskih modela čitatelja i sukladno time na uniformna čitateljska iskustva, zagovaratelj teorije čitateljske reakcije usmjeravaju se k istraživanju subjektivne konstitucije značenja književnog teksta, odnosno inzistiraju na analizi individualnih reakcija pojedinog (konkretnog) čitatelja. Ovaj pomak fokusa k individualnom čitatelju unutar književne teorije bitno je istaknuti jer nas istovremeno približava i glavnom interesu ovoga potpoglavlja – psihološkim aspektima individualnog čitatelja. Prijelaz od ideal-tipskog čitatelja u teoriji recepcije do individualnog čitatelja u teoriji čitateljske reakcije potez je koji vraća pozornost na potrebu za empirijskim istraživanjima čitanja, što će se kasnije pokazati kao bitan korak za ovaj rad.

Kao teorijska paradigma, teorija čitateljske reakcije istražuje tri pitanja: 1) proizvode li različite čitateljske reakcije ista ili slična čitanja; 2) može li književni tekst generirati onoliko značenja koliko ima čitatelja koji ih kreiraju; i 3) jesu li neka čitanja ispravnija (opravdanija) od drugih? (Davis, Womack, 2002: 51). Prije nego li se razmotre načini na koje teorija čitateljske reakcije odgovara na postavljena pitanja, bitno je spomenuti i ranije izvore ove teorije koji su bili utjecajni u vrijeme formalističkog usmjerenja unutar teorije književnosti. Tako I. A. Richards već 1920. govori o tome kako čitatelji provjeravaju autentičnost književnog teksta kroz utjecaj koji tekst ima na njihove emocije i iskustva (1929: 175). To je utjecalo na Louise M. Rosenblatt koja 1938. u djelu *Literature as Exploration* govori o recipročnom odnosu između čitatelja i teksta propitujući novokritička načela kritičke objektivnosti. Prema njoj, čitanje je konstruktivan proces i odnos između čitatelja i signala teksta je spiralan, jer su i čitatelj i tekst pod utjecajem onoga što svaki od njih unosi u čin čitanja. Ona također kaže kako je iskustvo čitanja osobna vrijednost koja može imati oslobađajući i osnažujući učinak na život čitatelja. Ovakav stav spram čitanja, izražen za vrijeme formalističke hegemonije, ide u prilog

tendencijama teoretičara čitateljske reakcije koji žele uvesti multidisciplinarnu paradigmu čitanja. Namjera multidisciplinarnu paradigmu čitanja bila je uvođenje retorike, povijesti, psihologije, kulturologije, feminizma i dr. koje, svaka za sebe i sve zajedno, daju svoj doprinos analizi čitanja. Ovdje izložena pitanja kojima se bavi teorija čitateljske reakcije provokativna su koliko i nužna kako bi se ograničio domet teorije čitateljske reakcije i zacrtao smjer analize. Tako teoretičar književnosti Robert Crosman smatra da je čitanje proces samootkrivanja i da čitatelji žele premostiti estetsku distancu između sebe i teksta te uspostaviti intimnu vezu s njim. U svom članku "How Readers Make Meaning" (1982/1987) Crosman odgovara na pitanja kojima se bavi teorija čitateljske reakcije. On jasno kaže kako nema pravog čitanja, kako nitko nije u krivu i kako su sva čitanja jednako valjana. Iako na prvi pogled takve tvrdnje nalikuju anarhističko subjektivističkom pristupu u tumačenju književnog teksta, Crosman pokušava izbjeći moguće zamke putem kratkog istraživanja utemeljenog na dnevnicima čitanja. On i njegova studentica imali su zadatak pročitati kratku priču *A Rose for Emily* Williama Faulknera te prilikom čitanja i neposredno nakon, zapisati dojmove u dnevnik čitanja. U svom članku Crosman je prikazao njihove dnevnike čitanja te se vidi kako su njihove reakcije na pročitano kratku priču bile vrlo različite, u smislu koncentriranja na različite stvari, a u nekim segmentima čak i suprotne. Crosman zaključuje kako je svatko od njih obratio pažnju na dijelove priče koji su bili važni za njihovo psihološko i sociološko iskustvo. Ovo se pokazuje istinitim jer su se Crosman i studentica u svojim analizama doista prvenstveno oslanjali na sadržajne aspekte kratke priče, dok su formalnim aspektima posvetili malo pažnje. Nakon uspoređivanja dnevnika čitanja oboje su razgovarali o svojim interpretacijama te su oboje jedno od drugog "naučili nešto novo". Kako Crosman kaže, nitko od njih nije bio u krivu (Staton, 1987: 360). On smatra kako je priroda književnog teksta da bude višeznačan i da čitatelj stvara svoja vlastita značenja. Njih pak ima koliko i čitatelja te stoga objektivnog čitanja nema, a nema ga jer se kodovi čitanja nalaze u čitatelju, a ne u tekstu. Treba naznačiti kako se prema ovakvom gledištu značenje teksta aktualizira tek prilikom čitanja, a koje se do tada nalazi samo u potenciji. Čitatelji vlastitim strategijama čitanja razrješavaju višeznačnost teksta i upotpunjavaju praznine, čime se stabilizira značenje teksta ovisno o čitateljevim psihološkim predispozicijama. Crosman u svom članku zaključuje kako mi čitamo i zbog težnje za samootkrivanjem, ali i da naučimo nešto novo o svijetu.

Analizom stilova čitanja konkretnije se bavi George Dillon u članku "Styles of Reading" (1982/1987). U njemu izlaže neke od stilova čitanja koje čitatelji usvajaju kroz iskustvo pročitanih djela, kao neku vrstu apriorne kategorije čitanja. Te strategije ovise o mnogo faktora, koji se dijele na psiholojske

(raspoloženje, očekivanja, iskustvo), fiziološke (umor, glad), društvene (obrazovanje) te je teško odrediti jasna metodološka pravila. Dillon navodi tri stila čitanja kojima čitatelji pristupaju književnom djelu (1987: 370):

1. Fokus na karakter i akciju,
2. Fokus na otkrivanje tajne,
3. Fokus na identifikiranje kulturalnih normi i vrijednosti.

Dillon na kraju članka zaključuje kako ovi stilovi čitanja korespondiraju s individualnim stilovima mišljenja čitatelja, odnosno kako mi kao čitatelji na sličan ili isti način doživljavamo i shvaćamo književnost i život. Ovakva identifikacija života i književnosti, ili barem traženje sličnosti među njima na temelju čitateljevih psiholoških predispozicija, odvodi ovaj rad dalje u smjeru psihološkog aspekta teorije čitateljske reakcije, s posebnim naglaskom na psihoanalitičku perspektivu Normana Hollanda.

2. PSIHOANALITIČKA PERSPEKTIVA TEORIJE ČITATELJSKE REAKCIJE

Američki teoretičar književnosti i psihoanalitičar Norman N. Holland svoj je književnoteorijski i psihoterapijski rad posvetio odgovorima na pitanja: kako književnost stvara značenje, i nalazi li se značenje u književnom tekstu ili ga čitatelji sami stvaraju? Njegovo bavljenje književnom teorijom kroz sveučilišni rad sa studentima na kolegijima iz književnosti te praktična djelatnost kliničkog psihoanalitičara obuhvaćaju dva područja koja spajaju književnost i psihologiju, što je spoj koji i ovaj rad želi ostvariti. Ovaj autor je bitan jer predstavlja još konkretniju i precizniju analizu utjecaja psihologije na književnost i obrnuto. To se osobito odnosi na analizu načina na koje književnost i knjige za samopomoć dolaze u kontakt sa psihičkom strukturom čitatelja i na koji način čitatelj kreira i rekreira značenje nekog teksta.

U svom ranom tekstu "Meaning as Transformation" (1967) Holland jasno tvrdi da značenje nije u tekstu, već ga čitatelj sam konstruira (1967: 288). Autor dalje nastavlja elaborirati koncept značenja u književnom tekstu tvrdeći da ono nije statično, već da je to dinamičan proces transformacije nesvjesne fantazije u svjesni dio čitateljeve psihe (1967: 290). To bi zapravo značilo da Holland smatra kako književnost transformira nesvjesnu fantaziju koju svatko od nas održava od ranog djetinjstva, a koja se može otkriti kroz psihoanalitičku psihoterapiju. Transformacijom i osvještavanjem nesvjesne fantazije ona prelazi u svjesno značenje koje mi kao čitatelji otkrivamo književnom analizom djela.

U svom poznatom djelu *The Dynamics of Literary Response* (1989) Holland ide korak dalje objašnjavajući kako književnost transformira naše primitivne želje i strahove u izražajnost i koherenciju, te

nam takva transformacija pruža užitak (1989: 30). Vidi se ovdje kako čitanje književnih djela Holland povezuje s užitkom koji mu postaje jedinim razlogom zbog kojega čitatelji uopće čitaju. Holland se nije detaljnije bavio razlozima čitanja književnih djela, no ono čime je posvetio veliku pažnju jest svakako usporredba načina na koji doživljavamo književnost i izvan-književnu stvarnost. U spomenutom djelu o dinamici književne reakcije glavni razlog iz kojeg čitatelji bivaju “uvučeni” u svijet književnog djela Holland nalazi u jednostavnom procesu “voljno susprezanje nevjerice” (*willing suspension of disbelief*). Taj proces, odnosno pretpostavka, ključna je za sve prikazivačke umjetnosti i omogućava konzumentu umjetničkih djela da ne propituje (ne)mogući svijet umjetnosti već da se prepusti zakonitostima umjetničkog djela koje uzima kao stvarne. Odatle i mogućnost predanja književnom djelu do mjere da čitatelj osjeća kako postaje jedan od sudionika književnog svijeta o kojemu čita. U toj vrlo zanimljivoj pojavi Holland vidi veliki potencijal putem kojeg književno djelo dopire i transformira čitateljeve psihičke sadržaje. Tvrdi kako čitatelj, koji postaje sve više predan književnom svijetu, istovremeno sve više uči i o vlastitim unutarnjim psihičkim dinamikama (Holland, 1973: 134). Na drugom mjestu vidimo sukladnu tvrdnju kada kaže kako “mi osjećamo strukturne moći književnosti kao da su naše vlastite i (kroz njih) postižemo veće, mudrije sebstvo, istovremeno dublje i više...” (Holland, 1989: 101, 103). Iz ovih citata jasno je da Holland inzistira na pokazivanju utjecaja koje književnost vrši na psihologijske procese čitatelja prilikom čitanja. Kada spominje “veće, dublje i mudrije sebstvo”, on doduše govori u neodređenim terminima. Zbog toga ostaje nedovoljno objašnjeno što točno podrazumijeva pod tim promjenama sebstva. Na istoj razini se zaustavlja i Gabriela Schwab kada govori o transformacijskim utjecajima književnosti na čitatelja prilikom čega on širi granice sebstva i mijenja svoj dojam o sebi. I Schwab i Holland pretpostavljaju da se zbivaju promjene na psihičkom nivou čitatelja. Ono što Holland konkretizira po pitanju učinaka književnosti na psihu čitatelja jest njegovo ustrajanje u tvrdnji kako čitatelj iz književnog djela uzima elemente koje prilagođava vlastitim ego izborima³. Njima smanjuje tjeskobu i uči se nositi s izvanknjiževnom stvarnosti (1973: 115f).

Odnos između čitatelja, teksta, identiteta i sebstva

U svom članku “Unity Identity Text Self” (1975) Holland isprepliće četiri riječi iz naslova i dovodi ih u odnos kako bi pokazao načine na koje čitatelj i tekst

³ Jedna od funkcija ega jest donošenje odluke (Rangell, 1969), odnosno ego izbori. To se odnosi na izbore koje donosi ego ovisno o prošlim iskustvima i nesvjesnim procesima.

stupaju u interakciju. On kaže kako su jedinstvo (*unity*) i identitet (*identity*) u istom odnosu kao i tekst (*text*) i sebstvo (*self*). Po njemu bi to značilo da je identitet jedinstvo koje nalazimo u sebstvu ako na identitet gledamo kao da je tekst (1975: 815). U svojoj knjizi *5 Readers Reading* (1975) Holland detaljnije obrazlaže ovaj odnos i tvrdi kako pacijent u terapiji igra analognu ulogu kao i čitatelj – ono što pacijent “čita” su dijelovi njegova života koje on donosi psihoterapeutu koji bi ga trebao usmjeriti da reorganizira i ujedini vlastito iskustvo (1975: 260). Pacijent u terapiji je tako izjednačen s čitateljem prilikom čitanja teksta, gdje su tekst i pacijentov iskaz također analogni elementi. U odnosima između teksta, jedinstva, sebstva i identiteta Holland prvo tvrdi da su jedinstvo i identitet relativno fiksne, a tekst i sebstvo relativno varijabilne kategorije. Kasnije nadodaje da, čak i ako postoje jedinstvo i identitet kao fiksne kategorije, kao DNK u nama, mi smo pak ti koji ih otkrivamo i koji ih promatramo. A način na koji ih doživljavamo ovisi o nama, o našim varijacijama identiteta koje su različite u odnosu prema nečijim drugim varijacijama. Iz svega toga vidi se da je identitet povijesna i time promjenjiva kategorija. Zbog toga Holland zaključuje kako je jedinstvo koje nalazimo u tekstu pod utjecajem našeg identiteta koji nalazi (i stvari) to jedinstvo – razlog iz kojega svako od nas drugačije čita. Holland, osim rase, klase i roda kao kategorija koje utječu na čitanje književnog djela, kao ključnu kategoriju prilikom interpretacije dodaje i osobnost čitatelja (Holland, 1975: 816). Ono što želi pokazati jest utjecaj različitih osobnosti čitatelja na čitanje književnog djela. Uvjeren je da čitatelji koriste književni tekst kako bi simbolizirali, odnosno replicirali sebe. Time utjecaj teksta na čitatelja kod Hollanda nije jednosmjernan, transferan, već i čitatelji svojim iskustvom čitanja utječu na tekst, a sve to ukazuje na kontratransferan odnos⁴.

5 čitatelja čita – sebe

Namjera Hollanda bila je u djelu *5 čitatelja čita – sebe* odgovoriti na pitanje: “Kako naša osobnost utječe na interpretaciju književnog teksta?” (Holland, 1975: ix). Pritom je, barem u početku, htio koristiti stroge psihologijske mjerne instrumente koji bi bili znanstveno provjerljivi. S vremenom je od toga odustao jer je shvatio da se proces čitanja ne može fiksirati unutar strogih granica istraživačkih mjernih instrumenata. Odlučio se za “mekšu” metodologiju. Izabrao je pet studenata engleskog jezika i književ-

⁴ Kontratransfer u analitičkoj psihoterapiji označava terapeutov transfer te se odnosi na neprorađene osjećaje koje terapeut ima prema svojim klijentima. U ovome tekstu pojam se koristi kako bi se поближе objasnio utjecaj koji čitatelji imaju na pročitani tekst i oblikovanje njegovog značenja.

nosti kojima je dao da pročitaju književne tekstove, nakon čega ih je intervjuirao relativno nestrukturiranim nizom pitanja. Intervjui su bili detaljni, a čitateljima je dana sloboda da detaljno govore o svom iskustvu čitanja. “Što misliš o ovome? Što ti se čini da on govori u tekstu? Sviđa li ti se ovo? Koje fraze su ti posebno bliske?” – neka su od pitanja koje Holland postavlja čitateljima, nakon čega izvodi generalizacije iz njihovih čitateljskih reakcija na temelju tema identiteta svakoga od čitatelja. Holland nailazi na četiri glavna principa koja se nalaze u temelju čitateljevih reakcija, gdje je prvi princip ujedno i glavni jer obuhvaća ostala tri principa koje naziva modalitetima. Glavni princip čitanja odnosi se na tvrdnju da čitajući čitatelji koriste književni tekst kako bi simbolizirali, odnosno replicirali sebe. Modaliteti tog principa čitanja odnose se na Hollandove tvrdnje kako mi kao čitatelji interpretiramo nova iskustva tako da ih podvedemo pod naše karakteristične načine nošenja sa svijetom. Sukladno tome, u književnom tekstu nailazimo na stvari koje želimo i kojih se bojimo, te im pristupamo na temelju vlastitih obrambenih mehanizama i strategija prilagodbe. Hollandova snažna posvećenost tradicionalnoj psihoanalizi vidi se u njegovoj pretpostavci kako čitatelji u književnom tekstu nailaze na vlastite fantazije koje su dio njihove teme identiteta⁵ te im književni tekst te fantazije posreduje u ponešto modificiranim oblicima dopuštajući čitatelju eventualno drugačije načine nošenja s njima.

Tema identiteta kao transfer

Čini se kako Holland, analizirajući teme identiteta svakoga od čitatelja, povezuje čitanje s transferom u psihoanalitičkom smislu. Ono što smatra da se zbiva prilikom čitanja generalizirajući primjenjuje i na svakodnevni život. Smatra da ljudi imaju tendenciju da na temelju vlastitih tema identiteta ulaze u nove odnose, odnosno da stari odnosi uvijek u nekoj mjeri određuju našu percepciju novih odnosa. To je uostalom i ono što se zbiva prilikom čitanja kada, prema Hollandu, u tekstu nalazimo “svoje priče” i reagiramo na njih uspostavljajući sebe kroz tekst. Pitanje koje se ovdje postavlja odnosi se na potencijalni terapijski učinak čitanja književnosti. Preciznije i ne toliko općenito, postavlja se pitanje u kojoj mjeri Holland smatra da književnost ima moć utjecaja na promjenu doživljaja nas samih i naših postupaka te u kojoj mjeri književnost može utjecati na percepciju koju imamo

⁵ U životu svakog čovjeka možemo prepoznati ponavljajući element koji Holland definira kao “temu identiteta”, odnosno svojevrtni *laji motiv* oko kojeg se gradi priča života svakog čovjeka. Prema njegovoj teoriji čitateljske reakcije, tema identiteta čitatelja utječe na to kako on ili ona čita tekst. Tvrdi da neki tekstovi mogu iznova stvarati njihovu temu identiteta, dok drugi tekstovi samo učvršćuju već postojeću temu identiteta (Holland, 1975).

o samima sebi i eventualno potaknuti neke promjene u ponašanju, doživljavanju i percepciji sebe. Holland nam u određenoj mjeri može ponuditi odgovore na neka od ovih pitanja, a što je za ovaj rad važno, on djelomično na ta pitanja odgovara u spomenutoj knjizi o analizi reakcija petero čitatelja. Odgovor je sadržan u tvrdnji da studenti, uz podržavajuću i pozitivnu diskusiju, postaju “iznenađujuće svjesni vlastitih osjećaja i asocijacija” (Holland, 1975: 218). Odmah potom kaže: “Očito, to nije terapija, već ponajprije shvaćanje koje ima određenu književnu svrhu. Ako se ta granica prekriši, cijeli pothvat postaje riskantan...” (Holland, 1975: 218). Pritom naglašava kako su najbolji čitatelji za takav način učenja, temeljen na psihoanalizi, “sophisticirani studenti, oni koji su dobili uvid u sebe u kliničkoj situaciji” (1975: 218). Iz ovoga je vidljivo kako Holland sužava cijelu ideju i ograničava je prema trima, vrlo specifičnim uvjetima. Prvo, njegov pothvat psihoanalitičkog čitanja književnosti obuhvaća metodu podučavanja, što se odnosi na želju za promjenom klasičnog načina podučavanja književnosti. Prema Hollandovom načinu, studenti i učenici trebali bi posvetiti pažnju i onome što za njih književnost znači i kakve promjene i uvide nudi prilikom čitanja. Utoliko je, u suradnji s profesorom Murrayem Schwartzom, pokrenuo novi kolegij koji se bavi psihologijom i književnošću, nazvavši ga znakovitim imenom *The Delphi Seminar*. Oni su na tom kolegiju proizveli strategiju učenja koja bi studentima omogućila shvaćanje i korištenje vlastitih subjektivnih reakcija prilikom čitanja književnosti (Holland, Schwartz, 1975: 789). Kao drugo, Holland smatra kako se takav efekt uvida u vlastite čitateljske reakcije postiže s vrlo specifičnom populacijom – studentima koji su po mogućnosti već prije stekli uvide o sebi, moguće putem psihoterapije ili savjetovanja, s obzirom da se “klinička situacija” koju Holland spominje u tekstu prvenstveno odnosi na takve vidove stjecanja uvida. Treće, ona ne smije izlaziti iz utvrđenih granica. To se odnosi na pretpostavku da se takva metoda čitanja književnosti mora odvojiti od psihoterapije. Potonje je nužno kako ne bi došlo do potencijalnih problema izazvanih nestručnošću profesora koji nije educiran iz psihoterapije. To disciplinarno odvajanje također uključuje izostajanje davanja bilo kakvih dijagnoza čitateljima ili ukazivanje na bilo kakve tragove psihopatologije kod njih. Na temelju ove tri pretpostavke mogu se sagledati temeljne značajke Hollandova psihoanalitičkog načina čitanja književnosti.

Svratanje pažnje na doživljaj čitanja i na asocijacije koje čitatelj pritom ima bitan je element Hollandovog rada koji pridonosi ovoj temi. Holland se, kao što je prikazano, na tragu Crosmana i Dillona, bavio i elementarnim eksperimentalnim analizama čitanja, što također određuje smjer kojim ovaj rad dalje kreće.

Hollandov rad ostavlja mnoštvo neodgovorenih pitanja i problematičnih točaka. Problematičnost njegovih stavova jasno je vidljiva u onom dijelu gdje se prema vlastitim tvrdnjama odnosi kao prema generalnim pretpostavkama koje ravnaju svačijim čitateljskim iskustvom. Konkretnije, osobito je problematično što je na temelju svog uzorka od samo petero studenata književnosti koje je podvrgnuo svom “eksperimentu” dao zaključke o učincima čitanja koji bi trebali vrijediti za sve čitatelje. U tomu svemu je najproblematičnija njegova generalizacija učinaka čitanja na sve čitatelje, koliko god bili vrijedni iskazi studenata ispitnika, i to jasno treba istaknuti kao nedostatak. Međutim, Holland jest svojim istraživanjem i teorijskim promišljanjima otvorio neka pitanja koja su u kontekstu ovoga rada vrlo plodonosna te koja problematiziraju granicu između transformacijskih i terapijskih učinaka čitanja zbog čega je bilo ključno uvesti ga u dijalog s ostalim autorima. Nije na odmet ponoviti kako je književna teorija siromašna ovakvim tekstovima te kako problematiziranja ove vrste rijetko golicaju znanstvene poduhvate književnih teoretičara. Zbog toga je uvođenje Hollanda u ovaj rad bitno za analizu učinaka čitanja. Čitajući Hollandove tekstove, a i tekstove do sada spomenutih autora u ovom poglavlju, moglo bi se postaviti pitanje čemu uopće služi takav način čitanja u kojemu čitatelj dobiva uvid u vlastitu psihu, ako on nije u terapijske svrhe. Postoji li uopće jasna granica između psihoterapije i psihoanalitičkog čitanja prilikom kojeg čitatelji stječu uvid? Kakvi su terapijski učinci psihoterapije a kakvi su terapijski učinci čitanja, razlikuju li se oni po intenzitetu, trajanju, dubini uvida, jačini promjene? Do koje granice je čitanje književnosti naprosto čitanje, a u kojem trenutku nastaje psihoterapijski učinak? Prema kojim kriterijima čitatelj može razlučiti u kojem trenutku njegovo čitanje primjerice Yalomovog psihoterapijskog romana *Lying on the couch* (1997)⁶ postaje terapijski čin, ili su ti procesi toliko međuvisni i isprepleteni da je nemoguće prepoznati granice među njima? Može li postojati bilo kakav čitateljski uvid i eventualna promjena kod čitatelja bez da je čitanje usmjeravano pitanjima i razgovorom

⁶ Irvin Yalom je ugledni američki psihijatar i psihoterapeut koji istovremeno piše stručnu literaturu iz psihoterapije za stručnjake i psihoterapijske romane za širu publiku, u kojima koristi gotovo isti psihološki diskurs, naravno, prezentiran na različit način. *Lying on the couch* je drugi njegov psihoterapijski roman, edukativnog karaktera, satiričan i didaktičan, te istovremeno zadržava visoku razinu stručnosti i pedagoškijske namjere. Roman se tematski bazira na prikazu odnosa između psihoterapeuta i njihovih pacijenata te se razvija i predmeće čitatelju kroz realistične i detaljno opisane psihoterapijske seanse. U njima se u jednakoj mjeri prikazuju razmišljanja psihoterapeuta i pacijenata, čime se dobiva uvid u razmišljanja i jednog i drugog strukturnog člana psihoterapijskog odnosa.

s drugom osobom? Konkretnije, bi li efekt terapijskog čitanja bio isti da ne postoji profesor, ili naprosto netko u ulozi voditelja, tko usmjerava svojim pitanjima ono što čitatelj iznosi o iskustvu čitanja? Može li čitatelj sam, bez ikakvog posredovanja izvana, u odnosu između sebe i književnog teksta, zadobiti uvid u vlastita psihička stanja, što bi moglo imati transformacijske učinke na njega? Je li uopće svrha književnosti da potiče na uvide prilikom čitanja i možemo li uopće govoriti o jednoj ili više svrha čitanja književnosti? Kada bi se nastavilo dalje postavljati pitanja u ovom smjeru, došlo bi se do problematiziranja smisla književnosti i čitanja uopće, što nije od temeljnog značaja za ovaj rad. Svakako, mnoga ova pitanja možda niti ne mogu biti odgovorena, osobito iz očista samo jedne teorije ili prakse čitanja. Pretpostavka da na njih možda ne postoje odgovori ni po čemu ne znači da ih ne treba nastaviti postavljati. Ono što se također može učiniti, u svrhu jasnoće izlaganja i konkretnosti namjere, jest što jasnije postaviti granice i otkriti vlastite pozicije. Kao što je, recimo, pozicija iz koje ovaj rad kreće i iz koje se promatraju pitanja recepcije književnog djela i čitateljeva uloga – psihoanalitički i psihološki model čitanja izložen jezikom književne teorije.

Autori teksta “Literature, Psychoanalysis, and the Re-Formation of the Self: A New Direction for Reader-Response Theory” (1985) Marshall W. Alcorn, Jr. i Mark Bracher pak idu korak dalje od Hollanda i daju odgovore na neka od gore postavljenih pitanja. Oni smatraju da Holland, a i Freud, prilikom govora o učincima čitanja književnosti samo naglašavaju efekte zadovoljstva, odnosno zadovoljenja čitateljskih želja i fantazija čitanjem (Alcorn, Bracher, 1985: 342). To znači da, prema njima, Holland smatra kako književnost ne primorava čitatelja na promjenu, već on književni tekst prilagođava sebi, svojim obrinama i fantazijama. Autori ovoga članka žele pokazati kako čitanje književnog teksta može proširiti čitateljevu unutarnju kognitivnu mapu kako bi u sebe ugradio do tada neistražen prostor. To se primjerice događa kada se književnost bavi stvarima koja su nova u čitateljevom iskustvu ili kojih on do tada nije bio svjestan. Književnost također može potaknuti vrlo snažne emocije koje u sigurnom kontekstu čitanja mogu imati učinak desenzitizacije. Primjerice, ako čitatelj prolazi sličnu dramu zbog razvoda kakva je kroz lik na momente tragikomičnog Justina, opisana u Yalomovom psihoterapijskom romanu *Lying on the couch*, roman mu može poslužiti kao objekt putem kojeg može istražiti vlastita pitanja i dileme oko razvoda, čitajući ga u sigurnosti svoje sobe i u odnosu prema sebi, bez izlaganja. Autori članka smatraju kako istraživanja sugeriraju da je proces čitanja i razgovora o književnosti sličan psihoanalizi, jer je psihoanaliza u biti vježba pričanja priča o sebi, gdje pacijent uz pomoć terapeuta uspostavlja nove narativne mogućnosti. U psihoterapiji se one ostvaruju na način da pacijent ne zadovolji svoje infantilne želje na infanti-

lan način, već realno, u skladu s mogućnostima realiteta u sadašnjem trenutku. Aktivacija tih infantilnih želja jest zapravo transfer jer se te želje iz prošlosti prenose na sadašnje osobe (posebice terapeuta) gdje pacijent zapravo želi prilagoditi svijet svojoj egocentričnoj perspektivi. Kao što je već nekoliko puta napomenuto, slično se događa i s književnim transferom koji se javlja prilikom čitanja, gdje čitatelj prenosi prošlo iskustvo na ono što čita. Međutim, autori smatraju kako čitatelj prilikom čitanja treba odbaciti težnju za ispunjenjem želja koje pripadaju prošlosti i to na način da nauči razlikovati sadržaje u tekstu od vlastitih projekcija i na taj način inkorporirati nova iskustva iz teksta u vlastito iskustvo koje bi tada sadržavalo nove momente. To se zbiva kada likovi u tekstu iznose drugačije ideje od čitateljevih, otkrivaju vlastita iskustva koja on, nakon što nadiđe transfer, uspijeva integrirati u svoje iskustvo čineći ga drugačijim. Na taj način se proširuje čitateljevo iskustvo, doživljaj sebe i svog identiteta, gdje on, integrirajući nova iskustva čitanjem, reformira i preoblikuje sebe. Način na koji je prikazana promjena primjerice kod Carol u romanu *Lying on the couch*, svakako može čitatelju poslužiti kao primjer transformacije ličnosti i ponuditi drugačija iskustva nošenja s delikatnim životnim situacijama. Ovo predstavlja korak dalje od Hollanda, jer ne samo da nam književnost omogućava da se repliciramo kroz čitanje na razini narcističke identifikacije⁷, već da introjiciramo drugačije sadržaje iz književnog teksta koji nas potom obogaćuju, nadograđuju i proširuju spektar naših doživljajnih, spoznajnih i emotivnih mogućnosti. Na taj način književnost ne samo da nas narcistički zadovoljava, već i poučava, gradeći i reformirajući sebstvo, što je u skladu s idejom da ono ima inherentnu težnju ka rastu i koheziji.

3. EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA ČITANJA – SUOSJEĆANJE, AUTOKOREKTIVNI OSJEĆAJI I IDENTIFIKACIJA

Kao što je napomenuto u uvodu ovoga rada, nužno je nadopuniti teorijska razmatranja empirijskim istraživanjima o učincima čitanja književnih djela kako bi se postigla konkretizacija učinaka čitanja. S obzirom da dosad izložene teorijske pretpostavke barataju u određenoj mjeri neodređenim pojmovima kojima opisuju učinke čitanja, empirijska istraživanja funkcioniraju kao sistematizacija i jasnije definiranje onoga što se događa u čitateljevom psihičkom svijetu za vrijeme i nakon čitanja.

⁷ Ako je tema identiteta ponavljajući element u našim životima, nešto što nas definira i određuje naše ponašanje, izbore i osjećaje, onda će narcistička identifikacija biti potraga za zadovoljenjem naših potreba kroz zahtjeve ega da bude idealiziran i potvrđen – i u konačnici prihvaćen. U tom smislu književnost može potvrđivati naša iskustva, čineći da se osjećamo prepoznato, shvaćeno i zadovoljeno, no može i proširiti naše kognitivno i emotivno doživljavanje svijeta, pružajući nam poglede na različite književne svjetove.

Profesor engleske književnosti David S. Miall i psiholog Don Kuiken su 1990-ih godina pokrenuli projekt empirijskog istraživanja čitanja književnosti. Njihov projekt analizira načine na koje književnost transformira čitatelja, odnosno utječe na mijenjanje njegova doživljaja o sebi (osjećaja sebstva). Oni su otkrili kako osjećaji koji se javljaju u čitanju književnog teksta igraju bitnu ulogu u doživljaju teksta, a i samoga sebe, te su željeli istražiti na koji način i u kojem smjeru ti osjećaji povratno utječu na čitatelja. Autori zaključuju da osjećaji usmjeravaju interpretativni proces književnog teksta, motivirajući nas na daljnje čitanje i na spoznaju o tome kakav značaj književni tekst ima za naše iskustvo i za našu osobnost.

U članku "A Feeling for Fiction: Becoming What We Behold" (2002) Miall i Kuiken prikazuju rezultate istraživanja kojima žele testirati hipotezu da osjećaji izazvani čitanjem modificiraju čitatelja. Dok su promatrali reakcije čitatelja definirali su četiri vrste osjećaja koji se javljaju u čitanju. Budući da su oni ti kojima čitatelj biva transformiran, autokorektivni osjećaji su ti koji su ih najviše zaintrigirali. Oni prolaze nekoliko faza tijekom čitanja. Prvo, čitatelj nalazi sličnosti između situacije iz književnog teksta i vlastitog života. Time se evociraju osjećaji iz čitateljeve ranije životne situacije, nakon čega se mogu javiti novi osjećaji. To je moguće jer čitatelj osjeća nešto što nije ranije osjetio ili barem ne čitajući tekst. To nas može podsjetiti na osjećaje koje smo imali u potpuno drugačijoj situaciji. Miall i Kuiken taj proces nazivaju "prelaženjem granica teksta". Zovu ga "prelaženjem" jer nešto u tekstu upućuje na nešto tekstu izvanjsko te više nema veze sa samim tekstom. Kada se prijeđe granica teksta na ovaj način, čitateljev doživljaj sebstva (*sense of self*) može se promijeniti. Autori na konkretnom primjeru čitanja književnog teksta pokazuju kako neki čitatelji u takvoj situaciji razmišljaju primjerice: "Da sam barem ja tako postupila/postupio" i sl. Takvi autokorektivni osjećaji često nisu eksplicitni ni osviješteni tijekom čitanja, već autori smatraju da najčešće postanu čitatelju jasni u naknadnom razmišljanju o tekstu. Također, tvrde autori, tekst tijekom čitanja može izazvati konfliktno osjećaje. Osjećaje kod kojih je jedan suprotan drugom, što može dovesti do toga da novi osjećaj modificira stari. Ovo pak može izazvati iznenađenje i katarktični moment kod čitatelja. Uspoređujući se s likovima u tekstu, njihovim postupcima i razmišljanjima, čitatelj, ako je tomu sklon, može redefinirati vlastite pozicije i doživljaje. Nakon izvedene analogije osobne zbilje sa svijetom teksta, čitatelj može osjećaj sebstva rekontekstualizirati u svjetlu novih osjećaja koje je doživio prilikom čitanja. Taj proces označava transformaciju trenutačnog doživljaja sebstva, odnosno doživljaja koje je čitatelj do tada imao o sebi.

U drugom članku pod nazivom “Locating self-modifying feelings within literary reading” (2004) Miall i Kuiken sa suradnicima istražuju proces osobne identifikacije koji je bitan za promjenu doživljaja čitateljevog sebstva. Oni tvrde da je čitateljev dojam o sebi prisutan prilikom čitanja kroz forme uključivanja (sudjelovanja) koje oni nazivaju identifikacijom (Kuiken i sur. 2004: 270). Čitatelj se može prilikom čitanja identificirati s pozicijom naratora, lika ili personificirajućeg objekta u književnom tekstu, što dovodi do napetosti zbog preuzimanja tuđe uloge, odnosno zbog ulaženja u ulogu drugoga. Na taj način čitatelj je otvoreniji ka drugačijem shvaćanjem ne samo teksta, već i samoga sebe. Tako primjerice čitatelj romana *Lying on the couch* ima priliku preuzeti ulogu ustrajnog terapeuta Ernesta Lascha s obzirom da nam autor romana Yalom daje podroban uvid u njegova razmišljanja. Čitatelj se tako ima priliku identificirati s pozicijom terapeuta i saznati kako se, dok sluša klijente, terapeut osjeća i o čemu razmišlja, kako se priprema za seanse i na što mu život izvan ordinacije nalikuje. S obzirom da je Yalom i sam terapeut te da je upoznat s pitanjima kojima je njegov posao okružen, jasno je zbog čega je u prvi plan svojih romana stavio baš prikaz unutarnjeg svijeta terapeuta. Budući da roman daje odgovore na pitanja koja vrlo često postavljaju pacijenti u terapiji, gotovo svaki čitatelj može dobiti uvid u “tajne (psihoterapijskog) zanata”. Može vidjeti da, čak i kada odaju dojam ravnodušnog “praznog platna” na koje bi pacijenti trebali projicirati svoje potrebe, psihoterapeuti često imaju vrlo živahne osjećaje prema svojim pacijentima (bilo pozitivne ili negativne). Naravno, cilj prikaza unutarnjeg svijeta terapeuta jest demistifikacija psihoterapeutovog posla, nečega što je klasična psihoanaliza jako ustrajno željela držati zaogrnutog tajnom. Čitatelj koji je u terapiji ili želi ući u nju, kroz ovakve romane ima priliku dobiti odgovore na pitanje koje si vjerojatno najčešće postavlja pacijent: “Što moj terapeut doista misli o meni?” Naravno, točan odgovor baš usmjeren njemu neće naći, ali može vidjeti u kojem smjeru se kreću terapeutova razmišljanja i u konačnici dobiti znanje o tome da su i terapeuti, usprkos njihovim pomnim nastojanjima da se izdignu iz prostodušne ljudskosti i prikažu sebe kao da su iznad “niskih strasti” kojima su prožeti životi njihovih pacijenata – “samo ljudi”. Naići će u takvim romanima na ljutnju psihoterapeuta koji osjeća da ne dobiva dovoljne hvale od svog pacijenta, na odbojnost koju osjećaju prema dosadnim i fizički neprivačnim pacijentima, na ljubomoru jer je njegov pacijent bogatiji od njega, na seksualnu privlačnost koju, prema Yalomovom svepristutnom *lajt motivu*, mnogi terapeuti imaju prema svojim pacijentima i s kojom se teškom mukom bore, pa i na zadovoljstvo koje osjećaju kada vide da njihovi pacijenti napreduju. U

Yalomovim romanima terapeuti imaju pravo biti i ljudi a ne samo bogovi, što za posljedicu ima detronizaciju, no istovremeno i priliku za nove uvide. Tako čitatelj može na realnijim temeljima zasnovati svoja mišljenja o terapijskom procesu. Kroz “ulaženje u terapeutove cipele” može vidjeti što se događa “s one strane” psihoterapijskog odnosa, a to svakako može obogatiti psihoterapijski proces.

Ovako prikazana funkcija identifikacije čitatelja s instancama teksta može se dovesti u vezu sa psihoterapijskim procesom u psihodrami. Zamjena uloga i ulaženje u tuđe uloge osnova je psihoterapijskog pravca psihodrame. To je objašnjeno u ilustriranom psihodramskom priručniku *Psihodrama*: “U zamjeni uloga otkrivaju se naše fantazije o sebi i drugima” (Đurić, 2004:21). Igrajući tuđe uloge, odnosno preuzimajući tuđi identitet u psihodrami, osoba može sebe doživjeti na drugačiji način, kroz različitu perspektivu i time obogatiti vlastiti osjetilni i doživljajni sklop. Makedonski psihodramski psihoterapeut Zvonko Džokić u svojoj knjizi *Moć psihodrame* kaže:

Jedna od osnovnih tehnika dopunske realnosti (psihodrame) je zamena uloga. Uz pomoć ove tehnike protagonista ulazi u ulogu druge osobe, bitne za aktuelnu situaciju, privremeno preuzima njen identitet, ponaša se i doživljava kao ona, saopštava poruke iz te nove pozicije, sagledava i doživljava sebe sa te druge strane, iz uloge drugoga. Nakon vraćanja u svoj identitet, nosi sa sobom saznanja stečena u ulozi drugoga, čime susret dobija drugačije značenje, sopstveno viđenje i razumevanje realnosti dopunjeno je tuđim. (Džokić, 2010: 29)

Usporedba identifikacije čitatelja s instancama teksta sa zamjenom uloga u psihodrami vodi k mogućnosti da se na čitanje književnog teksta gleda kao na potencijalno terapijsku djelatnost. Time se bave zaključna razmatranjima ovoga rada.

Čitateljeve crte ličnosti utječu na stupanj učinka koji književnost može imati na njegovu osobnost. Miall i Kuiken su u sklopu istraživanja o utjecaju autokorektivnih osjećaja koji se javljaju prilikom čitanja analizirali korelaciju između stupnja “uvučenosti” čitatelja u tekst i njegovih crta ličnosti. Definirali su “uvučenost” (apsorpciju) tekstom kao epizode potpune pažnje prilikom kojih se osoba potpuno angažira i gdje se mijenja njeno iskustvo objekta kojega motri te njezino vlastito sebstvo (Kuiken i sur. 2004: 272). Ona također utječe na stvaranje autokorektivnih emocija. Rezultati su pokazali da su osobe koje i inače imaju visok stupanj uživanja u umjetnička djela, ne samo prilikom čitanja književnog teksta, istovremeno sklonije doživljavanju autokorektivnih emocija. Na taj način čitanje književnog teksta, odnosno doživljavanje umjetnosti uopće, smatraju autori, utječe nasvakodnevnne živote pojedinaca. To se također može povezati s istraživanjima u kojima je dokazano da ljudi s visokim stupnjem apsorpcije opisuju sebe kao motivirane za dobivanje uvida prilikom čitanja književnog teksta (Kuiken i sur. 2004).

Konačni rezultati istraživanja pokazali su da čitatelji, koji inače imaju visok stupanj uživljanja, a koji se istovremeno i angažiraju u čitanje teksta po principu osobne identifikacije s njegovim instancama, imaju veći stupanj samoperceptivne promjene uzrokovane čitanjem. Generalno rečeno, dokazano je kako određene osobe, one sklone uživljanju i identifikaciji, imaju veću šansu da dožive uvid i promjene svoj doživljaj sebe. Ova tvrdnja ukazuje na mogućnost da se na čitanje književnog teksta gleda kao na transformacijsku i terapijsku djelatnost kojom se mijenjaju osjećaji, doživljaji, percepcija i ponašanje čitatelja.

Ono što se u analiziranim istraživanjima Mialla i Kuikena ne spominje a što držim vrlo bitnim u kontekstu moga rada, jest u kojoj mjeri istraživačke metode utječu na učinke čitanja. Naime, spomenuti autori su čitatelje za vrijeme čitanja podvrgavali različitim testovima kojima su istraživali njihove psihičke i čitateljske dojmove, čime su ih zapravo navodili na intenzivnije razmišljanje o književnom tekstu. Upitnici koje su čitatelji popunjavali prožeti su pitanjima koji usmjeravaju fokus prema unutarnjem doživljaju čitanog teksta te na taj način primoravaju čitatelja da razmišlja u kojoj mjeri književni tekst utječe na njegov doživljaj sebe. Usmjeravajuća karakteristika upitnika odnosi se na zadatke prilikom kojih su čitatelji, tijekom čitanja književnog teksta, označavali one dijelove koji su ih se dojmili ili su im u sjećanja dozivali prošlost, budili misli, osjećaje ili izazivali doživljaje nečega (u tekstu) sličnog onome što se u njihovim životima zbilo. Nakon toga, trebali su detaljno opisati zbog čega su odabrali baš te dijelove teksta i objasniti kakve veze to ima s njima. Također su trebali detaljno označiti jesu li se čitanjem odabranog književnog teksta možda u njima javili osjećaji koje inače ignoriraju ili ih, u svakodnevnim situacijama, nisu svjesni. Kao što se iz primjera vidi, jasno je da su upitnici u velikoj mjeri usmjeravajući, na način da svraćaju pozornost na čitateljeve osjećaje prilikom čitanja. Samo po sebi to, naravno, nije problem. Suvišno je naglašavati da se čitateljeva reakcija nekako mora ispitati. No postavlja se pitanje bi li čitatelji bili svjesni načina na koje čitanje utječe na njih bez da su aktivno razmišljali o tome popunjavajući upitnike. Drugim riječima, nakon ovih istraživanja i dalje ostaje otvoreno pitanje u kojoj mjeri svjesno fokusiranje na unutarnje reakcije i njihova pismena ili usmena elaboracija utječu na pojavu transformacijskih učinaka čitanja. Ne smije se izgubiti iz vida činjenica da određeni ili čak velik broj čitatelja, u uobičajenim okolnostima, kada nije podvrgnut ovakvim testovima, ne čita književna djela na način da tijekom čitanja raspravlja ili zapisuje vlastite doživljaje. Čak se i kod poučavanja književnosti u obrazovnom sustavu ne raspravlja o osobnim doživljajima pročitanog teksta kod učenika i studenata. Ako čitatelj čita književni tekst na način da je pritom sam i da ni sa kim ne raspravlja tijekom a ni nakon čitanja, postavlja se pitanje hoće li u tom slučaju biti manje

svjestan transformacijskih učinaka čitanja? Konkretnije, prilikom analize ovakvih istraživanja treba imati na umu razliku u čitateljskoj poziciji, odnosno razlike u doživljaju čitanog teksta kada se eksplicitno postavljaju pitanja o osobnim dojmovima o čitanom tekstu i kada čitatelj čita sam u svojoj sobi, bez usmjeravanja pažnje na određene unutarnje reakcije na pročitano djelo.

Osim ovakvog tzv. vođenog čitanja, za koje smatram da odgovara opisu čitanja kakvog su Miall i Kuiken provodili u svojim istraživanjima, na pojavu transformacijskih učinaka čitanja također utječu i psihofizičke karakteristike čitatelja. O tom je bilo govora ranije kada je analiziran proces apsorpcije prilikom čitanja gdje čitatelj biva "uvučen" u svijet književnog teksta na način da se, prolazeći kroz procese identifikacije s instancama teksta, stopi s njime. Iz toga se vidi kako karakterni sklop čitatelja, konkretnije njegova sklonost ka uživljanju (apsorpciji) i inače u životu, utječe na jačinu javljanja autokorektivnih osjećaja kojima čitanje književnog teksta transformira čitatelja. Ova dva elementa, vođeno čitanje i sklonost ka apsorpciji, treba imati na umu prilikom razmatranja o transformacijskim učincima čitanja i uzeti ih u obzir kao varijable koje igraju bitnu ulogu u empirijskim istraživanjima učinaka čitanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iz do sad izloženog vidljivo je da je većinom bilo govora o transformacijskim učincima čitanja koji se primarno odnose na promjenu u percepciji sebe čitatelja (*sense of self*) i na promjenu u doživljaju drugoga. Transformacijski učinak pretpostavlja neku promjenu koja se dogodila zbog čitanja knjige za samopomoć, psihoterapijskog romana ili književnog djela koje se bavi psihološkom problematikom. Promjena uzrokovana čitanjem, kako su istraživanja pokazala, može se odigrati na različitim razinama ljudske svijesti – na razini mišljenja, osjećanja i doživljanja. Iako je moguće da ovaj rad na jednoj razini sugerira kako su transformacijski, pa i terapijski učinci nešto što se vrlo često ako ne i uvijek događa prilikom čitanja, potrebno se ovdje jasno ograditi i naglasiti kako takvi učinci nisu zajamčeni samim činom čitanja. U radu se dapače tvrdi kako su takvi učinci mogući i kako se oni zbivaju, međutim njihovo pojavljivanje ovisi o mnogim ovdje naznačenim faktorima, a ne samo o tekstu koji čitatelj čita. Hoće li se transformacijski ili terapijski učinak čitanja zbiti umnogome ovisi o samom čitatelju, njegovim predispozicijama pa i o konkretnom činu čitanja, čitateljskim navikama i prostoru i u kojem se čitanje zbiva. U radu se pokazuje kako je čitateljeva sklonost ka uživljanju u svijet umjetničkih djela bitan faktor za doživljavanje promjena prilikom čitanja te naglašavam da je to i empirijskim istraživanjima potkrijepljeno. U tom smislu se pokazuje kako je ličnost

čitatelja također bitan element prilikom analize učinaka čitanja. Njegove psihičke karakteristike u smislu težine psihičkih problema također mogu biti bitan faktor prilikom proučavanja učinaka čitanja. Čitateljsko iskustvo, vrsta literature, količina pročitanih djela i sklonost određenom tipu književnosti također su bitni faktori koji sudjeluju u kreiranju učinaka čitanja.

Pitanje koje se nužno postavlja na kraju ovoga rada jest kakav je aspekt čitanja nužan kako bi čitanje imalo, osim transformacijskog, i psihoterapijski učinak. Kakav bi bio i što bi podrazumijevao psihoterapijski učinak književnosti? Kako bi se dobio odgovor na ova pitanja, bitno je definirati što je to psihoterapijski učinak, odnosno u čemu se sastoji psihoterapijska dobrobit. Postoji mnoštvo definicija psihoterapije te one prvenstveno ovise o tome iz kojeg se psihoterapijskog pravca razmatra njezin učinak. No, ograničimo se na općenitu tvrdnju kojom možemo opisati psihoterapijsko djelovanje – psihoterapija kao “uklanjanje stresa ili psihičke nesposobnosti kod osobe”, od strane osobe koja koristi psihoterapijski pristup utemeljen na određenoj paradigmi ili teoriji, a da pritom ima potrebno obrazovanje i licencu za obavljanje tog posla (Frank, u Bloch, 1988: 1–2). Može se dodati da se psihoterapijski učinak sastoji u uklanjanju poremećaja u doživljavanju i ponašanju pojedinca, zbog čega on nema zdrave odnose s drugima. Ovisno o psihoterapijskom pravcu, psihoterapija može mijenjati neke osobine ličnosti koje pojedinca ometaju u normalnom funkcioniranju.

Kada se govori o transformacijskim učincima čitanja, a nakon što je naznačeno što uključuju psihoterapijski učinci, postavlja se pitanje u kojoj mjeri su transformacijski učinci istovremeno i psihoterapijski. Kako bi transformacijski učinci imali psihoterapijsku vrijednost, smatram da je nužno osvijestiti ih i povezati s osobnim iskustvima. Proces osvještavanja transformacijskih učinaka može se zbivati barem na tri načina – a) u razgovoru s drugom osobom, b) tako da čitatelj zapisuje dojmove te o njima naknadno razmišlja, ili c) jednostavno da za vrijeme ili nakon čitanja svjesno povezuje dojmove o tekstu koji čita s vlastitim iskustvima. Iako nisu jedini, smatram da su ovo najčešći načini na koje učinak čitanja može polučiti psihoterapijsku vrijednost. Iako se može činiti da instrumentalizira književnost u njezinom “čistom obliku”, psihoterapijski učinak čitanja kod čitatelja sa specifičnim potrebama svakako predstavlja dobrodošlu pojavu koju ne treba zanemariti u proučavanju književnih tekstova. Ovaj rad na neki način nagovor je na produktivnu hibridizaciju književnosti čiji su argumenti, nadam se, ukazali na dijalošku potrebu za otvorenošću katkad okoštalih tumačenja književnosti kao autonomnog i, od prosječnog čitatelja sklonog identifikaciji, neovisnog medija.

BIBLIOGRAFIJA

- Alcorn, M. W. Jr. i Bracher, M. 1985. “Literature, Psychoanalysis, and the Re-Formation of the Self: A New Direction for Reader-Response Theory”. *PMLA*, 3(100): 342–354.
- Andersen, S. M. i Baum, A. 1994. “Transference in interpersonal relations: Schema-triggered inferences and affect based on significant-other representations”. *Journal of Personality*, 62: 459–498.
- Andersen, S. M. i Berk, M. S. 1998. “Transference in everyday experience: Implications of experimental research for relevant clinical phenomena”. *Review of General Psychology*, 2: 81–120.
- Andersen, S. M. i Cole, S. 1990. “Do I know you?: The role of significant others in general social perception”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59: 384–399.
- Andersen, S. M., Glassman, N. S., Chen, S. i Cole, S. W. 1995. “Transference in social perception: The role of the chronic accessibility of significant-other representations”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69: 41–57.
- Biti, V. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Crosman, R. 1982. “How Readers Make Meaning”. U: Staton, S. F. 1987. (ur.) *Literary Theories in Praxis*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Davis, T. F. i Womack, K. 2002. *Formalist Criticism and Reader-Response theory*. New York: Palgrave.
- Dillon, G. L. 1982. “Styles of reading”. U: Staton, S. F. 1987. (ur.) *Literary Theories in Praxis*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Đurić, Z. i sur. 2004. *Psihodrama*. Zagreb: Alinea.
- Džokić, Z. 2010. *Moć psihodrame – Uvod u teoriju i praksu psihodrame*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Frank, J. 1988. [1979] “What is Psychotherapy?”. U: Bloch, S. (ur.) *An Introduction to the Psychotherapies*. Oxford: Oxford University Press.
- Holland, N. N. 1967. “Meaning as Transformation: The Wife of Bath’s Tale”. *College English*, 4(28): 279–290.
- Holland, N. N. 1973. *Poems in Persons. An introduction to the Psychoanalysis of Literature*. New York: W. W. Norton & Co.
- Holland, N. N. 1975. *5 Readers Reading*. New Haven: Yale University Press.
- Holland, N. N. 1975. “Unity Identity Text Self”. *PMLA*, 5(90): 813–822.
- Holland, N. N. 1989. *The Dynamics of Literary Response*. New York: Columbia University Press.
- Holland, N. N. i Schwartz, M. 1975. “The Delphi Seminar”. *College English*, 7(36): 789–800.
- Iser, W. 1978. “Apelativna struktura tekstova”. U: Maricki, D. (ur.) *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit: 94–115.
- Jaus, H. R. 1978. “Književna povijest kao izazov nauci o književnosti”. U: Maricki, D. (ur.) *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit: 36–82.
- Kuiken, D. i sur. 2004. “Locating self-modifying feelings within literary reading”. *Discourse Processes*, 38(2): 267–286.
- Maricki, D., (ur.) 1978. *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.
- Miall, D. S. i Kuiken, D. 2002. “A Feeling for Fiction: Becoming What We Behold”. *Poetics*, 30: 221–241.

Petz, B. 1992. *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
Rangell, L. 1969. "Choice-conflict and the decision-making function of the ego: A psychoanalytic contribution to decision theory". *The International Journal of Psychoanalysis*, 50(4), 599–602.

Richards, I. A. 1929. *Practical Criticism: A Study of Literary Judgment*. London: K. Paul, Trench, and Trubner.

Rosenblatt, L. M. 1995. *Literature as Exploration*. 1938. New York: MLA.

Schwab, G. 2001. "Cultural Texts and Endopsychic Scripts". *SubStance*, 30 (1-2): 160–176.

Solar, M. 1997. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Yalom, I. D. 1997. *Lying on the Couch*. New York: Harper Collins.

Žurić Jakovina, Iva. 2013. *Čitanje kao transfer: tekst i kontekst (samo)pomoći u knjigama za samopomoć i psihoterapijskim romanima*. Doktorska disertacija, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

SUMMARY

TRANSFORMATIONAL AND THERAPEUTICAL EFFECTS OF READING: RECEPTION THEORY, PSYCHOANALYSIS, AND EMPIRICAL STUDIES OF READING

The article analyzes two approaches to the theory and practice of reading – psychotherapy and literary theory. While the psychotherapy approach stands as

a significant goal, the focus is on literary theory, more specifically theories that contribute to the problem of reading. It shows the basic mechanisms of effects that literary text has on its reader, that is, why reading literary texts can produce therapeutic-transformational effects. The article also intends to show that there is a place of intersection between psychotherapy and literary theory – the effect of reading. From the perspective of Reception Theory (Jauss & Iser, 1978) the essay problematizes the implicit reader and what they expect from the text (horizon of expectation). Reader Response Theory (Crossman, 1982/1987; Dillon, 1982/1987) serves as another step towards approaching the particular reader and their reading experience. Another focus is on the psychological aspects of Reader Response Theory, with particular emphasis on Norman Holland's psychoanalytic perspective. Finally, empirical studies of reading (Miall & Kuiken, 2002/2004) point to the ways in which literature evokes feelings, mental images, cognitive patterns, memories, repressed experiences, etc., that ultimately support the thesis of the possible therapeutic effects of literature. An empirical analysis of reading proves to be a necessary supplement the theoretical concept of the impact of literature on individuals and their lives.

Key words: transformational effects of reading, therapeutic effects of reading, literary transference, Reception Theory, psychoanalytic literary criticism, empirical studies of reading